

Dr. Irk Ferenc
egyetemi tanár, az OKRI igazgatója

A társadalmi-gazdasági változások és a bűnözés kapcsolata. A kockázat-társadalom kriminálpolitikája

Rezümé

A XX. század második felétől a világ gazdaságilag fejlettebb részén az osztálytársadalmak helyébe fokozatosan rizikótársadalmak lépnek. A változás viszonylag lassú, nem feltűnő, ám lényegi. A büntetőjog és a kriminálpolitika rendszerével foglalkozó elméleti és gyakorlati szakembereknek az új kihívásokra új eszközökkel és módszerekkel kell válaszolniuk. Ennek felismerése késik. Mielőbb meg kellene értenünk a rizikótársadalom új kockázatfelfogását. Ennek birtokában a különféle cselekményeket társadalomra veszélyességük szerint újra-rangsorolhatjuk. Ennek során kívánatos megvizsgálni, hogy mely cselekményeket érdemes a jövőben is a büntetőjog hatáskörében tartani, s mely cselekmények megelőzésére találhatunk a jogon belül, ám nem-büntetőjogi eszközöket. A nemkívánatos cselekmények megakadályozására a jelenleginél szélesebb körben volna célszerű jogon kívüli eszközöket felhasználni.

Jelenleg a hosszan tartó, ám gyökeres társadalmi és gazdasági átalakulás időszakát éljük. Lassacskán rájön az emberiség, hogy a fenntartható fejlődésnek a teljesítmény fokozása csak egyik fele. A másik fontos feladat a teljesítmény növelésével együtt járó kockázatok kézben tartása. (Ezeken túlmenően van egy harmadik nagyon fontos szempont is: a világban fennálló egyenlőtlenségek csökkentése. Ez utóbbi azonban jelen témánkat csak közvetetten érinti.) Úgy tűnik, hogy ennek a – történelmi léptékkal mérve rövid, az eseményeket megélő szereplők számára hosszúnak tűnő – folyamatnak kezdeti szakasza a második világháborút követő hidegháborús időszaktól datálható. Ekkor észlelhette elsőként az emberiség (ha nem is annak egésze, de legalább a legjobbjai), hogy a

Föld lakossága mint egész, s benne az egyes ember mennyire sebezhető. Az atomrobbantások irányították rá a figyelmet arra is, hogy milyen könnyű visszafordíthatatlan, vagy csak nehezen visszafordítható változásokat elindítani. Ezeknek a folyamatoknak káros hatásai olykor csak megkésve jelentkeznek, s előre nem, vagy alig prognosztizálható módon hatnak.²⁷ A Csemobil-katasztrófa egyrészt, a Világkereskedelmi Központ ellen 2001-ben végrehajtott támadás másrészt ráirányította a figyelmet arra is: mit jelenthet az, ha a XX. század második felének technikai vívmányai felelőtlen és illetéktelen kezekbe kerülnek.²⁸

1. A rizikótársadalom új kockázattelfogása

A szociológusok jelentős része már a XX. század végét egy újfajta társadalmi formáció kezdeteként jellemzi: megszületett a posztmodern kifejezés, vele együtt számos kísérlet történt e berendezkedés lényegi vonásainak definiálására.²⁹ A legutóbbi két évtized legpregnansabb összegezése mégis Ulrich Becknél olvasható, akinek „Risikogesellschaft” c. műve ma már számos nyelvre lefordítva az új társadalom esszenciájának alapművei közt szerepel.³⁰ Gondolatmenetének egyik kiinduló pontja,

²⁷ A Római Klubba tömörült tudósok elsőként hívták fel a figyelmet e folyamatnak egyrészt a reális veszélyeire, másrészt e veszedelmek kivédhetőségére. További ismereteket ld. a következő weboldalakon is:
<http://www.kornyezetunk.hu/belso/090.html>;
<http://www.inco.hu/inco0401/infotars/cikk2h.htm>;
<http://www.clubofrome.org/docs/limits.nf.>;
<http://www.clubofrome.org/>; <http://dieoff.org/page25.htm>.

²⁸ A 2004–2005. évek öngyilkos merényletei Európa lakosságát (és kormányait) ráébresztették arra, hogy többé senki nincs biztonságban, s hogy ezen a földrészén is a védtelen emberek megsemmisítéséhez nincs szükség sem hagyományos értelemben vett fegyverekre, sem hadüzenetre.

²⁹ Ld. erre Sack F.: Társadalmi átalakulás és kriminalitás – társadalmi átalakulás, mint kriminalitás. In: Irk F. (szerk.): Társadalmi átalakulás és bűnözés. Magyar-Német Kriminológiai Szimpózium. Budapest, 1995. augusztus 20–25. OKKri Budapest 1997. 95–132. pp.

³⁰ Beck. U.: Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Suhrkamp 1986. Az idézetek és hivatkozások részint a 2003-as német, részint az ugyanezen évben fordításban megjelent magyar kiadásból származnak. (Beck. U.: A kocká-

hogy az *osztálytársadalmak* több évezredes időszaka a XX. század végével a fejlett világban lezárult. Egyidejűleg kezdetét vette a XIX–XX. század ipari társadalmának folyamatosan a helyébe lépő, azt fel- és leváltó, az előbbitől minőségileg gyökeresen különböző *kockázati társadalmak* kialakulása. A kétfajta társadalmi berendezkedés között – ha csak a tudomány oldaláról közelítünk is – az eltérés óriási és minőségbeli. Amíg a múlt századig a tudomány a *külső veszélyek* ellen folytatott támadást, szervezett védekezést, addig a rizikótársadalomnak (amit kockázat-társadalomnak is lehet fordítani) a *saját maga által teremtett veszélyekkel* kell megküzdenie.¹¹ Ebben a világrendben – ami még a berlini fal leomlása előtt indult útjára, hiszen Beck is annak előtte fejtette ki első alkalommal konformnak éppenséggel nem nevezhető nézeteit – már nem a kormányok, nem a társadalmak, és különösen nem a pártok mondják meg, hogy milyen legyen a jövő képe. A mindennapi valóság, maguk a *változások diktálnak*, s a tudomány, továbbá a politikai intézmények ezekre csak – jól vagy rosszul (többnyire rosszul és megkésve) – reagálnak. A változások részint önmaguktól zajlanak, s különösen a kezdeti időszakban alig észrevehetőek, s márcsak emiatt is kontrollálatlanok. Az ilyen átalakulás során az még a jobbik eset, ha a környezeti kihívásokra vannak különféle kezdeményezésekben testet öltő válaszreakciók, s nem pusztán sodródást tapasztalunk. Az is szerencsés fejleménynek tekinthető, ha a kezdeményezők között különféle érdekeket világosan artikuláló gazdasági erőcsoportokat, egymástól markánsan különböző nyomás gyakorló lobbikat (körükben civil szervezeteket) is találunk. A tudomány és az intézmények közötti hagyományossá vált viszony azonban véglegesen a múlté. Nincsenek többé megkérdőjelezhetetlen tabuk, a tudományok korábban gyakran dogmává merevedett állításai szakmai és köznapivá viták tárgyává váltak.

zat-társadalom. Út egy másik modernitásba. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság és Századvég Kiadó, Budapest, 2003.); ld. még: Risk Society Towards a New Modernity (1992); La société du risque. Sur la voie d'une autre modernité. Paris, Aubier, 2001.

¹¹ Vö.: *Almási M.: Veszélyes modernség. Népszabadság* 2003. július 10.

Az osztálytársadalmat feltűnésmentesen, mintegy lopakodva felváltó *rizikótársadalom*³² a korábbiaktól alapvetően *eltérő elvek alapján működik*. A társadalom már *nem* valamilyen *értékek* (pl. igazságosság, egyenlőség) *védelme* vagy megteremtése *érdekében* fejti ki erőfeszítéseit, hanem egyre gyakrabban valamilyen *értékek megsemmisülésével szemben* kísérel meg fellépni. Az elmúlt évszázadok, méginkább a legutóbbi évtizedek gazdasági-társadalmi „fejlődése” napjainkra visszafordíthatatlanul olyan irányt vett, hogy *egyre növekvő mértékben jut szerephez a bevallottan is csak korlátozott mértékben kezelhető kockázat*. A súlyos következmények lehetőségét magában hordozó kockázatvállalás az élet számos területén mára már tolerált jelenségévé vált.

A gazdasági szempontból legelőnyösebb helyzetben levő országok polgárai és irányítói válaszlépéseket tesznek. Ennek lényege: a meg-növekedett kockázatokkal szemben fokozott biztonsági intézkedések megteremtésének kísérlete. A biztonság, ennek részeként a közbiztonság politikai és gyakorlati kezelése ma már szinte kimeríthetetlen irodalommal szolgál. Ezt a *kockázatkezelés* rendszerében lehet összefoglalni. E rendszer részei: a támadó, a védendő érték és a szituáció.³³ A kockázatkezeléssel foglalkozó szakértők arra is felhívják a figyelmet, hogy nemcsak a kockázatok, hanem a kockázatkezelés rendszere is új veszélyeket tartogat a társadalom számára. Amikor például a biztonság növelését célzó elképzeléseket vizsgáljuk, tekintetbe kell vennünk, hogy a védelmi célokat szolgáló új lehetőségek – legalábbis a közhatalmi intézkedések szintjén – gyakran a *szabadságjogok* korlátozásával, sőt sok esetben azok kifejezett csorbitásával járnak együtt. A demokratikus országok gondolkodóinak csakúgy, mint a szabadságjogok iránt elkötelezett politikusainak egyik legfőbb morális dilemmája, hogy miként lehet e két alapjogot és a lakossági elvárást optimálisan összeegyeztetni.³⁴

³² Ld. Beck *im.* 65. p.

³³ Erről részletesen ld.: *Manunta, G.*: Security: an Introduction. Cranfield University 1998., továbbá *Finszter G.*: Rendvédelem és kriminálpolitika. Kézirat 201.; *Irk F.*: Globális kockázatok – diszfunkcionális kriminálpolitika. Állam- és Jogtudomány XLII/3–4 (2001) 191–224. p.

³⁴ Vö.: *Glaeßner, G.-J.*: Sicherheit und Freiheit. In: http://www.das-parlament.de/2002/10_11/Beilage/001.html; továbbá *Bendrath, R.*: Von „Freiheit stirbt mit Sicherheit” zu „Keine Freiheit ohne Sicherheit”? In: <http://tor.au/resources/politics/infowar/userpage.fu-berlin.de/%257Ebendrath/sicher.pdf>

2. Az átalakuló kockázattelfogás hatással van a kriminálpolitikára?

Korábban megállapítottuk, hogy – legalábbis biztonsági szempontból – az új kockázatok legfontosabb jellemvonása a kockázatvállalás és annak következménye közötti számos ismeretlen tényező kölcsönös egymásra hatása, ami emiatt *bizonytalan* kimenetelű eseményhez és eredményhez vezet.

Az ismeretlen összefüggéseket kutatva minél mélyebbre ásunk, annál több kérdés fogalmazódik meg, s ezek közül egyre több marad megválaszolatlanul. A teljesség igénye nélkül íme néhány:

- Minden bizonnyal nem nélkülözi a megfelelő – gyakorlati – alapot annak a kérdésnek a feltevése, hogy a gyökeresen átalakuló társadalomban a büntetőjog nevezhető-e még „ultima ratio”-nak?
- S ha erre esetleg igennel válaszolunk, akkor ott ágaskodik a következő kérdés: kinek igen és kinek nem?
- Elismerjük-e, hogy a bűnelkövetéseket mind gyakrabban nem, vagy csak késéssel követi a büntetés?
- Elismerjük-e, hogy vannak olyan nagy bűnök, amelyekre a büntetőjog eszköztára képtelen adekvát, a többi bűncselekmény elkövetése esetére kilátásba helyezett büntetéshez arányosítható megtorlás lehetőségét felmutatni?

Stabil társadalmakban stabilak a normák is. Sokáig azt hittük, hogy alkotmányos jogállami keretek között működő országokban ez elsősorban annak köszönhető, hogy az emberek többsége önkéntesen követi a normákat. Napjainkban azonban mind többen állítják azt, hogy az élet sok területén ez a szabály a múlté. Emiatt pedig a világ nagy részén a büntetőjogi normák érvényre juttatásának egyik legfőbb biztosítéka szűnt meg. Amikor a jogi normák negligálása válik általánossá, és a normakövetés válik kivételessé, akkor a *korábbi deviancia* a tömeges elkövetés miatt *normalitássá lényegül át*. Ismét kérdések következnek:

- A hagyományos büntetőjog, hagyományos bűncselekmények hagyományos elkövetőivel és sértettjeivel mihez kezd, amikor megfoghatatlan szereplők jövő generációkat sújtó károkozásaival kell szembenézünk?

- Hova vész a büntetőjog tabu-szerepe, ha nincs adekvát mondanivalója a nemzetközi méretekben zajló (valós és virtuális) környezetszennyezés és -pusztítás elkövetőinek (és így elszennvedőinek sem)? Az ugyanis tény, hogy e bűntények mögött megragadhatatlan „szellemek”, jogalkotói és büntető hatalommal felruházott parlamentek és kormányok állnak. A tényeket magyarázó okok szerteágazóak és elmentmondások.
- S ha ezek a bűnök büntetlenül maradnak, akkor honnan veszik a parlamentek és kormányok az erkölcsi alapot arra, hogy az ezekhez viszonyítva mérhetetlenül csekélyebb vétkekért embereket szabadságtól foszsanak meg, tönkretegyék saját és családjuk egzisztenciáját? Ehhez járul – közvetve – a büntetések következményeként a lakosságot sújtó, euró- vagy dollármilliárdokban mérhető károkozás.

Globális bűnökre csak globális büntetések lehetnek a válaszok. Olyan büntetésekről van szó, amelyeknek már semmi köze ahhoz a közemberhez, aki számára a büntetőjognak példát kell (kellene) statuálnia. Vagy elképzelhető, hogy globális bűnökkel szemben a döntéshozók lokális büntetéseket találnak ki? A kockázatszférákban, és ezzel összefüggésben a társadalomra veszélyes jelenségek prioritásában az utóbbi negyedszázadban folyamatos változás figyelhető meg. A kriminálpolitikát ez mindmáig érintetlenül hagyta annak ellenére, hogy a magyar jogéletben másfél száz éves hagyománya van az elméleti elvek és a gyakorlati igények sikeres egymáshoz igazításának.

3. A társadalomra veszélyesség kriminálpolitikai összefüggései

Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy miért büntetünk, már a XIX. század nagy büntetőjogi kodifikációs vonulatának is a kiindulási pontja volt. Ahogyan ezt a Csemegi-kódex miniszteri indokolása össze is foglalta: itt két elv, az *erkölcsi igazság* és a *hasznosság* kívánalmának az *összhangja* adja meg a helyes megoldást.

Az *abszolutisztikus igazságossági elmélet* kizárólagos érvényesítése indokolatlanul szélesre tárja a büntetőjogi fenyegetés kereteit: „E rendszer szerint ... joga van az államnak megbüntetni az erkölcsiség bármely

megsértését, habár ez egyáltalán nem érinti az állami rendet: joga lenne kutatni és büntetni a magán jellegű erkölcstelenséget, sőt a gondolatnak tévedéseit is. Ez egyértelmű az inquisitív és a rabszolgasággal.”³⁵

A *relatív hasznossági elmélet* egyeduralma ellenben azzal járhat, hogy az erkölcsi felróhatóság eltűnik, és helyét az objektív veszély nagysága foglalja el: „Az, hogy valamely bűntett súlyos-e vagy sem, nem annyira az erkölcsi romlottság szempontjából ítélendő meg, mely a cselekményben kifejezésre jön, mint azon veszély szempontjából, amelyet okoz.”³⁶

A két szélsőség kifejtése után a miniszteri indokolás az abszolút és a relatív megközelítés egységében találja meg azt a fundamentumot, amelyre az 1878. évi büntető jogalkotás felépíthető volt:

„A relatív célok nem csak összeköthetők az igazság céljával, hanem amennyire az igazság lehetővé teszi, ezzel és emellett érvényesítendőek is. De nem alapelvei a büntetőjognak. A jelen törvényjavaslat alapelveül a fentebbiek szerint sem az abszolút, sem a relatív teoriát nem fogadván el: az egyesített elméletet vallja alapelveként, melyen az 1843. évi törvényjavaslat is alapul, s amely annak egész rendszerét áthatja.”³⁷

Úgy érzem, hogy a Beck féle kockázat paradigma az utilitárius elmélet felé billentheti a büntetőjogot, szétfeszítve annak a felróhatóságra épülő felelősségi elméletét. (Ez már a gondatlan bűncselekmények esetében is problémát jelentett, de még inkább fellazítja a büntetőjog koherenciáját a jogi személyek büntetőjogi felelőssége. Nem is véletlen, hogy a magyar megoldás mindig csak egy felróható individuális magatartás mellett enged meg a jogi személyt sújtó szankciókat.)

A kockázat-társadalom bűnértékelésének két területen van különösen jelentős jogi relevanciája:

³⁵ A magyar büntető törvénykönyv és teljes anyaggyűjteménye, Első kötet, Budapest, 1880., 28–29. o. (Kiemelés: I. F.)

³⁶ I. m.: uo. (Kiemelés: I. F.)

³⁷ I. m.: uo.

- Egyrészt akkor, amikor valamely tettet deviánsnak címkézünk, mégpedig oly mértékben, hogy a tett megvalósításával a tettes valamely írott büntetőjogi normát szeg meg.
- Másrészt akkor, amikor a büntetőjogi normát megszegő személy tetteinek súlyosságáról alkotunk véleményt.

Természetes jelenségnek tekinthetjük, hogy egy viszonylag gyorsan átalakuló társadalomban mind a lakosság, mind annak reprezentánsai új folyamatokat, korábban elfogadottnak minősített tetteket társadalomra veszélyesnek címkéznek. Többnyire ezen tettek közül kerülnek ki a büntetőjogi kodifikáció új tényállásai. (Kriminalizáció.) Ugyanakkor számos tett esetében, annak korábbi megítéléséhez képest, az előbb említettel ellentétes változás figyelhető meg. Így amit egy korábbi generáció jogalkotói még büntetőjogi büntetéssel sújtandónak tekintettek, azt egy későbbi véleményformáló közösség már nem tekint annak. (Dekriminalizáció.) Ebben jelentős szerepet vállal a média, a maga sajátos preferenciáival, azzal, hogy akár egyedül is képes a lakosság értékítéletének megváltoztatására. A végső szót pedig a politikai elit mondja ki, esetleg a „holdudvarát” képező szakértők véleményére is támaszkodva.

Az 1980-as években folyt magyarországi kutatások kimutatták, hogy – azonos törvényi szabályozás és joggyakorlat mellett is – sok esetben *keskeny az a mezsgye, ami elválasztja egymástól a konkrét jogszabályoknak ellent nem mondó (támogatott vagy tűrt) és a jogellenes (tiltott) viselkedésformákat.* A rendszerváltás óta ugyan nem folynak a társadalmi beilleszkedési zavarok témakörében összehangolt kutatások, az azonban nyilvánvaló, hogy a helyzet a legutóbbi másfél évtizedben nem vált sem áttekinthetőbbé, sem egyszerűbben megítélhetővé. A nem jogellenes (de már jogszerűnek sem nevezhető, azaz: már nem támogatott, de még tolerált) tettek köre a gazdasági-társadalmi változásokkal együtt részben kibővült, részben jelentősen eltolódtak a súlypontok. A határozott érték-választást biztosító morális háttér rövid idő alatt erodálódott. Ez pedig azzal a következménnyel (is) járt, hogy a *társadalomra veszélyességnek* maga a ténye, nemkülönben annak mértéke sok esetben politikai csatározások része lett. Ehhez a lakosság – saját „hozott” értékrendjéhez igazodva – vagy csatlakozik, vagy csupán külső szemlélőként figyeli ezeket a kompromisszumokat nem tűrő viadaloikat. Van egy harmadik lehetőség is (ami az előbb említetténel kedvezőbb): a polgár megkísérli lelkiismer-

retét azzal megnyugtatni, hogy amit tesz, az bár ízlésével (ezúttal értsd: jobbik énjével, lelkiismeretével, „hozott” értékrendjével) ellenkezik, ám lehet, hogy aggodalma felesleges, hiszen a „nagyok” számára sem egyértelmű a saját tettehez hasonlítható eset megítélése. (Gondoljunk az utóbbi időben az épp kormányon levő politikai eliteknek a privatizációval, a fekete és szürke munkával, a drogélvezettel kapcsolatos, cikk-cakkokat leíró „hivatalos” állásfoglalásaira.) E lakossági bizonytalansághoz nyújtanak muníciót a jogalkalmazó szervek is, amikor olykor egymásnak ellentmondó, olykor a korábbi véleményformáló megállapításokkal (sőt gyakran saját korábbi véleményekkel is) homlokegyenest ellentétes állásfoglalásokat, ítéleteket hoznak.

Ez a mindinkább természetessé váló joggyakorlat pedig nemcsak káros, hanem – közvetve – *alkotmányellenes* is. Ennek oka lehet, hogy a jogszabály önmagában alkalmatlan arra, hogy a szabályozni kívánt életterületet egyértelmű elvárásokkal bátyázza körbe. Ilyen körülmények között a jogbiztonság érvényesülése nem lehetséges. Egy több mint tíz éves múltra visszatekintő alkotmánybíróági határozat kimondja:

„A jogállam nélkülözhetetlen eleme a jogbiztonság. A jogbiztonság az állam – s elsősorban a jogalkotó – kötelességévé teszi annak biztosítását, hogy a jog egésze, egyes részterületei és az egyes jogszabályok is világosak, egyértelműek, működésüket tekintve kiszámíthatóak és előreláthatóak legyenek a norma címzettjei számára. Vagyis a jogbiztonság nem csupán az egyes normák egyértelműségét követeli meg, de az egyes jogintézmények működésének kiszámíthatóságát is.”¹¹

A kigyónak sikerült a saját farkába harapnia. Nem (vagy nem csak) a normasértő, hanem mind gyakrabban épp az veszi semmibe a jogbiztonság elvét, akinek annak betartásáról kellene gondoskodnia.

A társadalomra veszélyesség minőségének meghatározása előfeltétele a helyes kriminálpolitikai súlyozásnak.

Jelen körülményeink között súlyos probléma, hogy *egyre szaporodnak azok a jelenségek, amelyek megítélése során nincs biztos támpont, szempontrendszer, aminek segítségével a tett pozitív vagy negatív szerepéről, az elítélendőnek tekinthető tettek elítélendőségének mértékéről*

¹¹ 9/1992. (I. 30.) AB határozat.

véleményt lehetne alkotni. Pedig a hatályos magyar büntetőjogi rendszernek (még) része az az elem, aminek tartalommal való kitöltésével számos jelenlegi dilemma megoldást nyerhetne. Véleményem újkeletűnek semmiképp nem nevezhető.³⁹ Szerintem az igazi kiindulási pont a társadalomra veszélyes tett és általa okozott értéksérelem közötti viszony kellene, hogy legyen.

A másik kérdés a társadalomra veszélyesség és/vagy jogellenesség értelmezése. Különösen lényeges az ún. materiális jogellenesség helyes megközelítése:

„Ami a jogfilozófiában az objektív igazságosság absztrakt fogalma, az a büntetőjog számára az arányos és hatékony jogtárgyvédelmet jelenti. A szükségességi teszt követelménye, hogy a büntetőjog úgy teljesítse a jogi tárgyak hatékony védelmét, hogy a büntetőjogi szankció, mint az egyébként védett emberi jogok szükségszerű korlátozása arányban álljon a jogvédele érdekében sérelmével... A jogalkalmazás nem állhat meg a formális jogellenesség megállapításánál. A büntetőjogi felelősségre vonáshoz elengedhetetlen, hogy csak azokat a cselekményeket tartsa büncselekménynek, amelyek valamely jogtárgyat sértenek vagy veszélyeztetnek. Ez az egyik funkciója a materiális jogellenességnek.”⁴⁰

A továbbiakban az idézet úgy folytatódik, hogy a materiális jogellenesség negatív feltétele, hogy a bírói gyakorlat kimunkálja, a törvényben meghatározottak mellett, azokat a körülményeket, amelyek a felelősségre vonást kizárhatják. A materiális jogellenességet kizáró egyik ilyen körülmény éppen a kockázatvállalás.⁴¹

Nem kétséges: még ha egyes jogdogmatika művelésével foglalkozó büntetőjogászok éveken át nem azon fáradoznának, hogy miként

³⁹ Vö.: Irk F.: Társadalomra veszélyesség – rendszerváltáson innen és túl. In: *Farkas Á. – Görgényi I. – Lévai M.* (szerk.): Ünnepi tanulmányok II. Horváth Tibor 70. születésnapja tiszteletére. Bföbor Kiadó Miskolc 1997. 54–75. pp.; Irk F.: Büntetőnorma-alkotás rizikótársadalomban. Kriminál-filozófiai alapvetés. In: *Ligeti K.* (szerk.): Wiener A. Imre ünnepi kötet. KJK–Kerszöv, Budapest, 2005. 495–506. pp.

⁴⁰ *Bárd K., Gellér B., Ligeti K., Margitán É., Wiener A. I.*: Büntetőjog, általános rész, KJK–KERSZÖV, Budapest, 2002., 60. o.

⁴¹ I. m.: 139. o.

lehetne minél gyorsabban száműzni ezt az általuk kommunista (szovjet) csökevénynek titulált, s emiatt eleve megsemmisítendő fogalmat (már-mint a társadalomra veszélyességet) a jogalkotási folyamatból és a jogalkalmazásból, akkor sem volna egyszerű a rizikótársadalom büntetőjoggal szemben támasztott kihívásaira mindig jó válaszokat találni. A büntető anyagi jog éppúgy, mint az eljárási jog, teljeskörű megújulása nélkül ma már alkalmatlan a posztmodern társadalmak új kérdéseire a megfelelő feleletet megadni.

Meghaladná ennek a dolgozatnak a terjedelmét annak bizonyítása, hogy a tetterányos büntetés (ami – mint eszköz, de nem mint cél! – számomra morális szempontból egyedül elfogadható büntetéskiszabási elv) a *hagyományos bűnök* elkövetőivel szemben megfelelő *eszköz*, azonban az „új bűnök” ebbe a rendszerbe nem, vagy csak részben illeszthetők bele. A büntető eljárás pedig miközben arra törekszik, hogy igazságos döntések előkészítéséhez járuljon hozzá, maga is igazságtalanságokat termel. Miért? Mert – úgy tűnik – képtelen a világ megváltozott tempójához saját rendszerét hozzáigazítani. A szabályok olyanok, mintha továbbra is a XIX. század vagy a huszadik század első kétharmada való világának normális működéséhez akarnának hozzájárulni. Az elmúlt negyedszázad társadalmában bekövetkezett változásokról és a társadalom felgyorsult élettempójáról tudomást nem véve, bonyolult és időt rabló eljárási szabályokat követve, az új életterületeken gyakran nem az áldozatot segíti, hanem a bűnöst. (E lassúság indokaként a legváltozatosabb ötletekkel találkozhatunk, kezdve a jogbiztonság garantálásától a bűnildöző hatóságok túlterheltségéig.) Az *áldozat érdeke* (és mellesleg: a társadalomé is) nemcsak az igazságos, hanem a gyors és tetterányos büntetés kiszabása, továbbá a kárkövetkezmények alóli gyors és a lehetőségek határain belül teljeskörű mentesülés. A *bűnös érdeke* az eljárás előbbi szereplőjével szemben az igazság jogerőre emelkedésének hátráltatása, a jogbizonytalanság minél további fenntartása, a jogsértésért járó jogkövetkezmények elszenvedésének megakadályozása vagy legalábbis elodázása. Ma az idő általában a bűnelkövetőnek dolgozik...

A kodifikátori munkát éppúgy, mint a kriminálpolitika egyéb szereplőinek tevékenységét nem könnyíti meg az a tény sem, hogy mind gyakrabban fogalmuk sincs sem a konkrét esetek elszaporodottságáról (számszerűségi bizonytalanság), sem az okozott károk mértékéről (minőségi

bizonytalanság). A különféle, a bűnözés mérését célzó *hagyományos statisztikák egyre gyakrabban mondanak csődöt*. Ezek a mutatók mind kevesebb és mind bizonytalanabb információt szolgáltatnak a mémi kívánt jelenségről.

Azt már egy kezdő nyomozó is tudja, hogy a kisösszegű lopások teszi ki a bűncselekmények számszerű összességének túlnyomó hányadát. Amikor az összűnözés dinamikáját mérjük, nem teszünk mást, mint a vagyoni elleni bűnözésben bekövetkezett változásokat regisztráljuk. Ennél súlyosabb probléma, hogy a korábbiakban részletezett, igazán nagy, a társadalom egészét megrázó bűnöket nemcsak hogy nem észleljük, de nem is mérjük. Részint azért, mert nagy a latencia, részint számos egyéb ok folytán, amiről korábban már érintőlegesen volt szó. Tény, hogy *az új bűnök* (amelyek melleleg teljesen elkerülnek a bűn megelőzésével foglalkozó szakemberek, intézmények zömének figyelmét is) *elrejtetlenül és elértéktelenül a hagyományos gondolkodáson alapuló mérési struktúrákat*. Hiszen vannak olyan bűnök, amikről

- tudunk és beszélünk,
- tudunk és nem beszélünk,
- nem tudunk és nem is beszélünk,
- nem tudunk és mégis beszélünk.

Számos más statisztikával azonos módon a különféle, állami intézmények által szolgáltatott kriminálstatisztikai adatbázisnak is – a tájékoztatáson túlmenően – van még egy fontos szerepe, és ez a mérőállomást foglalkoztató intézmény szerepe, fontosságának igazolása.⁴² Talán nem véletlen, hogy az előbbi adatfelvétel hiányosságait legalább részben kiegészíteni hivatott, rendszeresen elvégzett ún. victim survey-ek csak vonatottan nyernek polgárjogot. Ha nem így volna, már számos, ma még egyértelműnek tűnő összefüggés, magyarázat bizonytalanná válna.⁴³

⁴² Példa erre az ún. Egységes Rendőrségi-Ügyészségi Statisztika (ERÜBS), ami nagy részletességgel foglalkozik a cselekménnyel és annak elkövetőjével, valamint az elkövetéssel és az elkövetővel kapcsolatos hatósági lépésekkel, de alig tudunk meg valamit arról, aki az eljárást kezdeményezte, vagy aki a jogsérelmet elszenvedte.

⁴³ Vajon pl. a bűnűldöző szervezeteknek – legalábbis rövid távon – érdekük fűződne ahhoz, hogy rendszeresen kiderüljön: az általuk regisztrált bűncselekmények száma

Mindezek a negatív tények semmiképp sem ösztönözhetnek annak a következtetésnek a levonására, hogy adjunk fel minden reményt a jelenkor társadalomra súlyosan veszélyes tetteinek a megakadályozására. Ellenkezőleg: alkotmányos jogállami keretek között *a tettesek szándékainak megakadályozására, s amennyiben ez nem sikerül, a tettarányos megtorlásra továbbra is törekednünk kell.* E cél kétféleképpen érhető el. *Egyik lehetőség* a büntetőjogi és a büntetőjogon kívüli (de továbbra is elsősorban jogi) eszköztárak felhasználása. *A másik lehetőség,* hogy a büntetőjogi eszköztár helyeit egyéb, elsősorban jogi, másodsorban a jogállamiságot nem veszélyeztető egyéb eszközök alkalmazására kerül sor. Ma már az élet számos területén *közgazdasági érdekek felülírhatják a hagyományos jogi eszköztárak által elérhető eredményeket, és technikai eszközök bármiféle állami fenyegetésnél hatékonyabban szolgálhatják a biztonságot.* Elérkezett az idő annak deklarálására, hogy a büntetőjogi és az igazságszói, bűnmegtorló intézmények megszokott szimbiózis nem feltétlenül természetes és kívánatos kapcsolat sem jelen viszonyaink között, még kevésbé a jövőben. *A kriminálpolitikában paradigmaváltásra van szükség.* Minél inkább késedelmes ez a változás, annál több és nagyobb kár éri a társadalmat.

A bűnmegelőzést és a megtorlást szolgáló kontrollformáknak nem a hatalom, hanem a köz- és az egyén érdekét kell szolgálniuk. A jelenlegi kontroll-eszközök felett számos területen eljárt az idő. Egyre szaporodnak azok a minőségileg új kihívások, amelyekre a bűnözéskezelés jelenlegi eszköztárával már nem tudunk megfelelő válaszokat találni.

A bűnözéskezelés teljes rendszerének újrafogalmazása elől többé nem térhetünk ki.

és az ún. felderítettség-eredményességi mutatójuk hogyan viszonyul a lakosság által be nem jelentett, ám valóságban ennek ellenére elszennvedett (látenciában maradó) bűncselekmények számához?